

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

СУЧАСНЫЯ ПРАВІЛЫ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ ЯК АДЗІН З АСПЕКТАЎ ХАРАКТАРЫСТЫКІ МОЎНАЙ АСОБЫ НАСТАЎНІКА

УДК 811.161.3*355

Апісваюцца вынікі анкетавання, праведзенага ў кастрычніку – лістападзе 2025 г. з мэтай выявіць стаўленне педагогаў агульнаадукацыйных устаноў да сучасных правілаў беларускай арфаграфіі, акрэсліць некаторыя асаблівасці моўнай асобы з улікам арфаграфічнага аспекту. Адносіны да правілаў арфаграфіі разглядаюцца як важны складнік моўнай ідэнтычнасці, адзін з “дыягнастычных індэксаў” (Н. Іванова) беларускага настаўніка. Аўтар прыходзіць да высновы, што сучасныя педагогі – гэта аптымісты і захавальнікі цяперашніх правілаў беларускай арфаграфіі, асобы, якія не адчуваюць настальгіі па мінулай арфаграфічнай традыцыі і не з’яўляюцца ў большасці прыхільнікамі арфаграфічных інавацый. Прапановы адносна ўдасканалення арфаграфічных пастулатаў звязаны найперш з патрэбамі школьнага навучання і прадугледжваюць хутчэй рэдакцыйную працу тэкстаў правілаў, чым карэнныя іх змены.

Ключавыя словы: *правілы беларускай арфаграфіі, моўная асоба, пісьмовая камунікацыя, арфаграфічныя інавацыі, настаўнік.*

The results of a questionnaire conducted in October – November 2025 in the aim of identifying the attitude of educators of general educational institutions to the current rules of Belarusian orthography are described, and outline some features of the language personality given the orthographic aspect. Relationship to spelling rules is seen as an important constituent of linguistic identity, one of the “diagnostic indexes” (N. Ivanova) a Belarusian teacher. The author concludes that modern educators are optimists and keepers of existing rules of Belarusian orthography, individuals who do not experience nostalgia for a past orthographic tradition and do not appear in most proponents of orthographic innovation. Proposals regarding refinement of spelling postulates are primarily concerned with the needs of schooling and involve editorial redrafting of the rules texts rather than the root changes thereof.

Распрацоўка паняцця моўнай асобы звязана найперш з такімі імёнамі, як Ё. Л. Вайсгербер, В. Вінаградаў, Ф. Буслаеў, Г. Богін, А. Бушаў, Ю. Каравулаў [6], В. Красных, У. Карасік, Л. Крысін, В. Маслава (гл.: [1; 9]). У працах названых даследчыкаў тэрмін “моўная асоба” ўсведамляецца як складаны феномен і найважнейшая ўнікальная катэгорыя, якая выяўляе сябе падчас маўленчай дзейнасці і праз мову пазіцыянуе агульначалавечае і нацыянальнае, сацыяльнае і індывідуальнае, духоўнае і фізічнае [2], таму і патрабуе комплекснага падыходу.

Большасць сучасных лінгвістаў, што займаюцца праблемамі моўнай асобы, спасылаюцца на фундаментальныя распрацоўкі Ю. Каравулава [7], які акрэсліў тры ўзроўні моўнай асобы: 1) вербальна-семантычны (уключае запас слоў і словазлучэнняў, неабходных для вербальнай камунікацыі); 2) лінгва-кагнітыўны (звязаны з паняццямі, ідэямі, канцэптамі, што дазваляюць зразумець іерархію каштоўнасцей чалавека); 3) матывацыйны (указвае мэты, матывы, інтэнцыі, інтарэсы асобы). Мы будзем лічыць моўнай асобай любога носьбіта мовы, здольнага ствараць і ўспрымаць творы (тэксты), якія вылучаюцца ступенню структурна-моўнай складанасці, глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці, пэўнай мэтавай накіраванасцю.

Цыкл артыкулаў “Міфы і рэальнасць беларускай арфаграфіі” Уладзіміра Куліковіча друкуецца ў “Родным слове” з 2025 г. (гл. № 1–5, 7, 8).

У беларускім мовазнаўстве напрамак па вывучэнні моўнай асобы прадстаўнікоў розных сацыяльных груп знаходзіцца ў зародкавым стане. Цягам апошніх дзесяцігоддзяў аб’ектамі разгляду становіліся моўная віртуальная асоба [3], моўная асоба палешука [11], адметнасці моўнай індывідуальнасці некаторых пісьменнікаў [4; 10]. Даследаванні ж моўнай асобы настаўніка як важнай катэгорыі беларускага грамадства праз арфаграфічныя аспекты не праводзіліся.

Навуковая цікавасць да абазначанай праблемы абумоўлена шэрагам прычын. Па-першае, вынікі даследавання дазваляць асэнсаваць веды пра мову і акрэсліць стаўленне педагогаў – галоўных транслятараў цяперашніх нормаў, праз каго наша грамадства засвойвае традыцыю выкарыстання моўных сродкаў, – да нацыянальнай арфаграфічнай сістэмы. Па-другое, іх меркаванні як практыкаў моўнай палітыкі могуць дапамагчы выявіць рэальныя тэарэтычныя і практычныя праблемы правілаў нацыянальнай арфаграфіі, адкрыць новыя перспектывы вывучэння і выкладання правапісу як навуковай дысцыпліны і практычнага інструмента культуры пісьмовага маўлення. Па-трэцяе, лінгвісты такім чынам могуць паспрыяць вывучэнню феномена беларускай інтэлігенцыі праз даследаванне яе вуснай і пісьмовай камунікацыі.

Задача артыкула – выявіць стаўленне педагогаў агульнаадукацыйных устаноў краіны да сучасных правілаў беларускай арфаграфіі і акрэс-

ліць некаторыя асаблівасці моўнай асобы настаўніка з улікам арфаграфічнага аспекту.

Аб'ектам даследавання сталі адказы настаўнікаў на тры пытанні з васьмі, прапанаваных на курсах павышэння кваліфікацыі ў кастрычніку – лістападзе 2025 г. Адным з галоўных метадаў даследавання абраны апісальна-аналітычны метада, які базуецца на адзінстве прыёмаў абгульнення, сістэматызацыі і супастаўляльнай інтэрпрэтацыі матэрыялу.

У анкетаванні ўдзельнічалі 365 настаўнікаў, іх стаж працы ў сістэме адукацыі ад трох месяцаў да 46 гадоў. Сярод іх 59 % – настаўнікі беларускай мовы і літаратуры (216 чалавек) і 41 % – іншых дысцыплін (рускай і англійскай моў, фізічнага выхавання, матэматыкі, геаграфіі, хіміі, музыкі), пачатковай школы.

Адказы на першае пытанне (*Ці лічыце Вы правілы беларускай арфаграфіі цяжкімі?*) дазволілі вызначыць: большасць педагогаў (79,7 %) не лічыць правілы беларускай арфаграфіі складанымі; 16,7 % прызналі правілы цяжкімі і толькі 13 рэспандэнтаў (3,6 %) далі адказ “не ведаю” – магчыма, таму, што рэдка выкарыстоўваюць беларускую мову ў пісьмовай камунікацыі або ўспрымаюць правілы як штосьці, нязменнае.

Падчас выбару адказаў на другое пытанне (*Ці сочыце Вы за дыскусіямі адносна ўдасканалення беларускай арфаграфіі?*) 46 % пацвердзілі, што цікавяцца навуковымі спрэчкамі адносна ўдасканалення беларускай арфаграфіі; 42,5 % паведамілі, што цікавяцца зрэдку; 11,5 % прызналіся, што не маюць цікавасці да праблемы. Большасць сучасных настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў незалежна ад прадметаў, якія яны выкладаюць, прызнаюць сучасныя правілы арфаграфіі нескладанымі, мабыць, таму 54 % прызналіся, што не цікавяцца праблемамі ўдасканалення нацыянальнай арфаграфіі або цікавяцца зрэдку.

Рэфлексіі рэспандэнтаў адносна трэцяга пытання (*Якія правілы беларускай арфаграфіі, на Ваш погляд, можна ўдасканаліць?*) паспрыялі класіфікацыі моўных асоб на тры групы.

Да першай мы аднеслі тых, хто не вызначыўся, не меў прамога адказу або прызнаўся, што не цікавіцца праблемай беларускага правапісу (28,85 %). Большасць з іх (каля 80 %) не напісала нічога або адказала “не ведаю”. Астатнія канстатавалі: “не гатовы адказаць”; “затрудняюсь ответить”, бо “не задумывалась”; “не интересуюсь”. Чацвёрта рэспандэнтаў звярнулі ўвагу на размежаванне функцый настаўніка і навукоўца: “пытанне не майго ўзроўню”; “аб гэтым няхай падумаюць навукоўцы, настаўнікі няхай вучаць дзяцей”; “этот вопрос к профильным специалистам”.

Другую групу рэспандэнтаў (22,8 %) склалі педагогі, якія лічаць, што “ўсё лагічна”; “усе праві-

лы дасканалыя, кожны можа, пры жаданні, іх вывучыць”; “пры актыўным выкарыстанні мовы цяжкасці знікаюць”. У якасці аргументаў фігуравалі адказы: “не хацелася б больш змен”; “хопіць рэформ!!!”; “не менять правописание, которое стало привычным”; “з арфаграфіяй усё добра, трэба дадаць у слоўнікі словы, якімі карысталіся нашы продкі да наркамаўскай рэформы”.

Трэцяя група рэспандэнтаў (48,35 %) перакананая: не ўсе правілы нацыянальнай арфаграфіі простыя і адназначныя. Каля 12 % падтрымліваюць ідэю ўдасканалення сучасных правілаў беларускай арфаграфіі, але не называюць ніводнага канкрэтнага правіла. Замест правілаў:

- гучалі адзінкавыя заклікі (лічбы ў дужках азначаюць колькасць адказаў): “вярнуць правілы, якія былі да апошняга змянення” (1); “удасканаліць усе правілы” (1); “пазбавіцца ад усіх выключэнняў” (5);

- указваліся аспекты, што не маюць дачынення да арфаграфіі (7): “скланенне лічэбнікаў”; “дапасаванне выказніка да дзейніка, выражанага спалучэннем слоў”; “пераклад з рускай мовы на беларускую прафесіі, пасады”; “паслядоўнасць знакаў прыпынку пры спасылках”; “правілы пастаноўкі знакаў прыпынку”;

- называліся без усялякіх удакладненняў тэматычныя і іншыя лексічныя групы (3): “правапіс прозвішчаў”, “геаграфічныя назвы”, “нескланяльныя назоўнікі”.

Такім чынам, сярод рэспандэнтаў, хто звярнуў увагу на правілы сучаснай беларускай арфаграфіі 2008 г., каля 36 % ад агульнай колькасці ўдзельнікаў. Сярод іх каля 13 % указалі не назвы правілаў, а назвы раздзелаў арфаграфіі: “правапіс галосных”, “напісанне галосных” (5); “правапіс вялікай і малой літары” (20) з рознымі інтэрпрэтацыямі – “правілы напісання вялікай літары”, “правапіс уласных назваў”, “правілы напісання разам, праз злучок і асобна” (7).

Рэйтынг найбольш складаных правілаў, паводле анкетных даных, узначалілі тры арфаграфічныя пастулаты.

- “Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах” (27). Гэта засведчылі такія запісы: “правапіс галосных і зычных у словах іншамовнага паходжання”; “правапіс іншамовных (запазычаных, замежных) слоў”; “спрасціць напісанні галосных у запазычаных словах”. Прапанаваны два шляхі выйсця са складанай сітуацыі: 1) “падпарадкаваць большую колькасць запазычаных слоў правілам слоў беларускіх”; 2) “правапіс найноўшых запазычаных слоў, якія нядаўна ўвайшлі і ўваходзяць у карыстанне [, выклікае цяжкасці], а слоўнікі, хоць і адносна новыя, але ўжо не адпавядаюць сучасным запатрабаванням грамадства. Трэба мець мабіль-

Спіс літаратуры даступны па QR-кодзе.

ную версію слоўніка, які рэгулярна напаўняўся б новымі словамі, бо невядома, якіх правільна пісаць па-беларуску”.

• “Праваліс прыслоўяў і спалучэнняў блізкіх да прыслоўяў” (21), напрыклад “праваліс прыдаткаў (злучок ці асоб-

на)”. Падстава для мадэрнізацыі правіла – “дзеці не могуць запомніць”.

• “Праваліс *е, ё – я*”, або “Перадача якання на пісьме” (20), названы рэспандэнтамі “пераход *е ў я*”, “праваліс *е, я ў* першым складзе перадаціскам у запазычаных словах”, “яканне”, “праваліс *е, ё / я, у / ў* (вучылася калісьці ў беларускамоўным класе, засвойвала былую арфаграфію, пасля змяненняў – блытаюся, вымушана часта звяртацца да слоўніка)”, “праваліс літары *ё*”.

На другой пазіцыі апынуліся два правілы. Першае не разглядаецца як арфаграфічнае: “Праваліс канчаткаў назоўнікаў” (17). Вось што ўказвалі ўдзельнікі апытання: “цяжкасці выклікаюць у вучняў правілы на праваліс канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення мужчынскага роду ў родным склоне, таму што не ведаюць значэнняў слоў”; “канчаткі назоўнікаў, калі адбываецца чаргаванне (*дачка – дачцэ*)”; “здзіўляе, чаму пры вывучэнні канчаткаў назоўнікаў у 5-м класе не выкарыстаць табліцу па асновах назоўніка (цвёрдая; зацвярдзелая; мяккая; *г, к, х*, якія чаргуюцца; *г, к, х*, якія не чаргуюцца, асоба чалавека). Я лічу, што так прасцей вывучыць канчаткі”. Другое – “Праваліс у (складовага) і ў (нескладовага)” (16).

На трэцім месцы два правілы. “Перадача акання на пісьме” (10) – рэспандэнты называлі яго “праваліс літар *о, э, а*”, “праваліс *о, а*”, “аканне”, “аканне і яканне без усялякіх выключэнняў зрабіць”, “праваліс галосных *о, э, а ў* запазычаных словах”. “Праваліс *і, ы, й* пасля прыставак” (9) – інтэрпрэтаваны як “праваліс *і, ы, й* пасля прыставак у падручніку для 6-га класа”, “праваліс літары *і*”.

Чацвёртую пазіцыю рэйтыngu занялі: “Праваліс пераносу слоў” (6), “Праваліс складаных прыметнікаў і назоўнікаў” (5), “Праваліс лічэбнікаў” (7), дзе прапанавалася словы *семдзесят, восемдзесят* пісаць *семдзясят і восемдзясят*, напэўна, па аналогіі з формай *шэсцьдзесят*; “Праваліс мяккага знака і апострафа” (6) з адзінкавымі тлумачэннямі тыпу: “пісаць *ь* на месцы суседняй мяккасці” (1), “праваліс мяккага знака ў пазіцыі суседняй мяккасці”; “праваліс апострафа”, “такія словы, як *Беларусьфільм* і *Беларусбанк* пісаць аднолькава з мяккім знакам”.

Адзін або два разы былі ўказаны правілы: “Праваліс галосных у складаных словах” (1), “Прыстаўныя галосныя” (2), «Праваліс *д – дз’, т – ц’*» (1), “Праваліс канчаткаў дзеясловаў” (1), “Праваліс *не (ня)*, *ні* з рознымі часцінамі мовы” (1).

У выніку партрэт моўнай асобы настаўніка можна апісаць наступным чынам.

1. Вялікі працэнт тых, хто лічыць правілы нацыянальнай арфаграфіі не цяжкімі, дазваляе гаварыць пра аптымізм, упэўненасць у сваіх ведах адносна перадачы на пісьме вуснага маўлення, пра пазітыўнае стаўленне да сістэмы правілаў з боку сучаснага беларускага настаўніка.

2. Большасць педагогаў не бачыць праблем у фармулёўках і змесце правілаў, а таму не падтрымлівае ідэю ўдасканалення сучасных арфаграфічных пастулатаў і не сочыць за арфаграфічнымі дыскусіямі або робіць гэта час ад часу. Статыстычныя паказчыкі сведчаць, на нашу думку, пра павагу да ўсталяванай адносна новай традыцыі ў правалісе і падтрымку здзейсненага ў 2008 г. рэдагавання правілаў, пра пэўны кансерватызм у дачыненні да арфаграфічнай нормы, імкненне пазбягаць чарговых змен, якія прыводзяць да блытаніны ў напісанні і прымушаюць распрацоўваць новыя метадычныя прыёмы выкладання. Змест правілаў-дэкларацый і правіл-інструкцый [8, с. 26], паводле іншай класіфікацыі – правілаў-указанняў, правілаў-кіраўніцтваў, правілаў-інструкцый (гл.: [5, с. 59]) практычна ўсімі настаўнікамі няпрофільных дысцыплін і часткай настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ўспрымаецца як бяспрэчная ісціна, а не сістэма, якая развіваецца, удасканальваецца пакаленнямі карыстальнікаў і настаўнікаў-практыкаў. Іншымі словамі, для многіх прадстаўнікоў беларускага настаўніцтва застаецца па-за ўвагай сувязь паміж арфаграфіяй і культурай.

3. Частка педагогаў выступае за ўдасканаленне тых правілаў арфаграфіі, якія з’яўляюцца аб’ёмнымі, прадугледжваюць варыятыўнасць, утрымліваюць шэраг выключэнняў і дадатковых характарыстык арфаграмы (фанетычных, граматычных, сэнсавых). Гэты факт гаворыць пра зацікаўленасць у развіцці арфаграфічнай сістэмы, імкненне адаптаваць яе пад патрэбы сучаснага навучэнца, пра наяўнасць у асяроддзі настаўнікаў крытычнага погляду на правілы.

Такім чынам, настаўнікаў, якія ўдзельнічалі ў апытанні, можна лічыць аптымістамі і захвальнікамі цяперашніх, зацверджаных у 2008 г., “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. Важная характарыстыка моўнай асобы настаўніка – ён успрымае арфаграфію як практычнае пісьмо, не вартае інавацыйных змен, і як частку культурнай самабытнасці народа, здольную адаптавацца для патрэб грамадства.